

Οι γάμοι του βασιλιά Φιλίππου

Το φθινόπωρο του έτους 1095, ο πάπας Ουρβανός Β΄ βρίσκεται στην Ωβέρνη, στο Κλερμόν, στις νότιες παρυφές μιας περιοχής στη σφαίρα επιρροής των Καπετιδών. Εδώ και μήνες, από τότε που εκδιώχθηκε από τη Ρώμη, διατρέχει τη νότια Γαλατία με μεγάλη ακολουθία, συνοδευόμενος από τους καρδινάλιους του. Εδώ νιώθει άνετα. Έχει διατελέσει ηγούμενος του Κλυνύ και η περιοχή καλύπτεται από μονές της κοινότητας. Εδώ αναπτύχθηκε, με απόλυτα αποτελεσματικό τρόπο, το εγχείρημα που καθοδηγούσε εδώ και είκοσι χρόνια την Παποσύνη: η μεταρρύθμιση της Εκκλησίας, δηλαδή ο εξαγνισμός ολόκληρης της κοινωνίας. Σκοπός του ήταν να προετοιμάσει τους ανθρώπους για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που αναμένονται με τη συντέλεια του κόσμου, να τους οδηγήσει, είτε το ήθελαν είτε όχι, στον ίδιο δρόμο, να επανορθώσει τις παρεκκλίσεις και να προσδιορίσει τις υποχρεώσεις του καθενός. Έπρεπε κυρίως να διακηρύξουν τί απαγορεύεται στον καθένα. Η μεγάλη αυτή ανόρθωση άρχισε με τον εξαγνισμό του εκκλησιαστικού σώματος. Από εκεί έπρεπε να αρχίσουν, από τους ανθρώπους που έδιναν το παράδειγμα υπηρετώντας τον Θεό· αυτοί έπρεπε να θεραπευτούν από μια διπλή διαφθορά: τη σιμωνία –έτσι ονόμαζαν οι λόγιοι της εποχής την παρείσφρηση των βέδελων εξουσιών, και συγκεκριμένα της εξουσίας που προσφέρει το χρήμα, στην επιλογή των ιθυνόντων της Εκκλησίας– και από τον νικολαϊσμό – και με αυτόν τον όρο εννοούσαν την ανηθικότητα, την επιθυμία εγκόσμιων απολαύσεων και πρώτα απ’ όλα, βέβαια, τον πόθο για τις γυναίκες. Τώρα ήλθε η ώρα να εξαναγκάσουν και τους κοσμικούς, να τους επιβάλουν εκείνους τους τρόπους ζωής που οι ιερείς λένε ότι είναι αρεστοί στον Θεό. Το εγχείρη-

μα έγινε ακόμη πιο επίπονο. Διότι σε κάθε γωνιά της γης οι άνθρωποι ξεσηκώνονται και οι ηγεμόνες υποστηρίζουν την αντίστασή τους. Πρώτος απ' όλους ο αυτοκράτορας και έπειτα οι άλλοι βασιλείς, ο καθένας στην περιοχή που ο Θεός έθεσε υπό την εξουσία του, επιφορτίζοντάς τον, όπως τον Καρλομάγνο, του οποίου φέρονταν ως κληρονόμοι, με τη διαφύλαξη της κοινωνικής τάξης στη γη. Με δυσκολία δέχονταν την ανάμιξη τρίτων που διατάρασσαν τους εθιμικούς κανόνες και υπαγόρευαν στους πολεμιστές τη συμπεριφορά που όφειλαν να τηρούν.

Στο Κλερμόν δεν προσήλθε κανένας βασιλιάς. Ήλθαν όμως πολλοί επίσκοποι, αββάδες και ανώτεροι ευγενείς από τις γειτονικές περιοχές. Αρκετοί άνθρωποι νηηλά ιστάμενοι, ώστε να δοθεί στον πάπα το συναίσθημα ότι κυβερνά από το κέντρο του ενωμένου χριστιανικού λαού, ότι λειτουργεί ως υπέρτατος οδηγός και ότι κατέχει τη θέση του αυτοκράτορα στην κορυφή ολόκληρης της επίγειας ηγεμονίας. Από τούτη τη θέση ο Ουρβανός Β΄ ομιλεί προς ολόκληρο τον κόσμο. Νομοθετεί, δικάζει, τιμωρεί. Από τις αποφάσεις που παίρνει, η περιφημότερη είναι το προσκλητήριο στη σταυροφορία: όλο το ιππικό της Δύσης εφορμά, χαράσσοντας τον δρόμο για τη μεγάλη μετανάστευση, και όλοι οι πιστοί εξωθούνται να βαδίσουν προς την Ιερουσαλήμ. Εκεί, αφού ο Πανάγιος Τάφος ελευθερωθεί, θα αναμείνουν κοντά στον άδειο τάφο την ύστατη κρίση, τη μετάβαση σ' αυτό για το οποίο η μεταρρύθμιση τους είχε προετοιμάσει, θα περιμένουν την ανάσταση του ανθρώπινου είδους μέσα στη φωτοχυσία. Αυτή η μεγαλειώδης κινητοποίηση μας κάνει να λησμονούμε μιαν άλλη απόφαση που εξέδωσε ο πάπας στο ίδιο πάντα πνεύμα. Αφόρισε τον Φίλιππο, τον πρώτο βασιλιά της Γαλλίας που έφερε αυτό το όνομα. Ήταν ο πρώτος ηγεμόνας των δυτικών Φράγκων που στα μάτια των εκκλησιαστικών αρχών είχε σφάλει τόσο που να πρέπει να εκτεθεί σε τούτη την τρομερή ποινή. Απέκοπταν έτσι από την κοινότητα των πιστών αυτόν που ήταν προορισμένος να την διοικεί. Επέσυραν επάνω του τη θεική κατάρα. Αν δεν συνετιζόταν, θα τον προόριζαν για την αιώνια καταδίκη.

Στην πραγματικότητα ο Φίλιππος ήταν αφορισμένος εδώ και έναν χρόνο. Στις 15 Οκτωβρίου του 1094, στο Ωτέν (Αυγουστώδουνο, Autun), τριάντα δύο επίσκοποι συγκεντρώθηκαν γύρω από τον απεσταλμένο τού πάπα, τον αρχιεπίσκοπο της Λυών Ούγο του Ντι (Hugues de Die) για να καταδικάσουν τον βασιλιά. Με την ίδια ευκαιρία ακύρωσαν τις αποφάσεις της Συνόδου της Ρενς (Reims), στην οποία πριν από λίγο είχε προεδρεύσει ο ίδιος ο βασιλιάς. Σύγκρουση. Αντίθεση ανάμεσα στα δύο τμήματα του βασιλείου της Γαλλίας: το βόρειο, που ο βασιλιάς κρατά στο χέρι, και το νότιο, που του διαφεύγει. Αντίθεση αγεφύ-

ρωτη, κυρίως ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις της Εκκλησίας: από τη μια η παραδοσιακά καρολιδική άποψη συγκεντρώνει τους αρχιερείς κάθε έθνους υπό την αιγίδα του ιερού βασιλιά, που είναι συνάδελφος και προστάτης τους· η άλλη άποψη, που είναι ανατρεπτική, ανήκει στους μεταρρυθμιστές, στον Ουρβανό Β΄ δηλαδή, και διακηρύσσει ότι το πνευματικό είναι υπεράνω του κοσμικού και υποτάσσει κατά συνέπεια τους μονάρχες στους επισκόπους και τους τελευταίους στην ενωτική αρχή του επισκόπου της Ρώμης. Για να γίνουν αποδεκτές οι νέες αυτές δομές, έπρεπε να καμφθούν οι βασιλείς, και για να κάμψουν τον βασιλιά της Γαλλίας, οι ηγέτες της μεταρρύθμισης τον έπληξαν με τον αφορισμό, πρώτα στο Ωτέν και ύστερα στο Κλερμόν.

Τα πρακτικά της Συνόδου του Κλερμόν έχουν χαθεί. Τα γνωρίζουμε απ' ό,τι λένε σχετικά οι ιστορικοί της εποχής, οι άνθρωποι που μέσα στα μοναστήρια σημείωναν, χρόνο με τον χρόνο, τα γεγονότα που τους είχαν εντυπωσιάσει. Όλοι σχεδόν αναφέρουν αυτή τη μοναδική συνέλευση. Αλλά όλοι σχεδόν, όταν μιλούν σχετικά, αναφέρονται μονάχα στην εκστρατεία στους Άγιους Τόπους, που τους γοητεύει. Μολαταύτα, στο περιθώριο, μερικοί αναφέρουν ότι ο βασιλιάς της Γαλλίας είχε τιμωρηθεί και ποιος ήταν ο λόγος. Αποκαλύπτουν ότι ο Φίλιππος Α΄ δεν τιμωρήθηκε επειδή εναντιώθηκε με όλη του τη δύναμη στην Αγία Έδρα, όπως ένας άλλος αφορισμένος, ο αυτοκράτορας Ερρίκος Δ΄. Ο πάπας επέλεξε να καταδικάσει τον Φίλιππο για τα ήθη του. Και πιο συγκεκριμένα για τη συμπεριφορά του σε θέματα γάμου. Σύμφωνα με τον Σιγεβέρτο του Ζαμπλού (Sigebert de Gembloux), τον καταράστηκαν επειδή, «ενώσω η γυναίκα του θρισκόταν εν ζωή, έλαβε επιπλέον ως σύζυγο (*superduxerit*) τη γυναίκα ενός άλλου, που και αυτός ήταν ζωντανός». Ο Βερνόλδος του Σαιν Μπλαζιέν (Bernold de Saint-Blasien) διευκρινίζει: «αφού εκδίωξε τη δική του γυναίκα, ενώθηκε διά γάμου με τη γυναίκα του υποτελούς του», και ο λόγος της τιμωρίας του ήταν η «μοιχεία». Τα Χρονικά του Σαιντ Ωμπέν του Ανζέ (Saint-Aubin d' Angers) προσθέτουν στο αδίκημα αυτό και την αιμομιξία.¹

Οι πληροφορίες αυτές είναι ελάχιστες. Ευτυχώς συμπληρώνονται από ό,τι λέγει σχετικά με την υπόθεση, καμιά δεκαπενταριά χρόνια αργότερα, ένας επίσκοπος της δόρειας Γαλλίας, ο Υβ της Σαρτρ (Yves de Chartres). Για να αποτρέψουν το σχέδιο ενός γάμου μεταξύ εξαδέλφων του βασιλιά της Γαλλίας, διαβίβασαν στον αρχιεπίσκοπο του Σανς (Sens) μια γενεαλογία που αποδείκνυε τη συγγενεία τους.² Τούτη τη γε-

¹ MGH SS, VI, 367· V, 461,463· *Recueil d'annales angevines et vendômoises*, εκδ. HALPHEN, σ. 42.

² Επιστολή 212, PL 162.

νεαλογία, λέγει ο Υβ, τη γνωρίζω καλά: την άκουσα με τα ίδια μου τα αυτιά να την απαγγέλλουν δύο φορές, τη μια μετά την άλλη, το 1095, στην αυλή του πάπα Ουρβανού: την πρώτη φορά ένας μοναχός της Ωδέρνης, τη δεύτερη οι απεσταλμένοι του κόμητα της Ανδηγαυίας. Αφορούσε στον βασιλιά Φίλιππο. Τον κατηγορούσαν ότι είχε «απαγάγει τη γυναίκα του κόμητα της Ανδηγαυίας, που ήταν εξαδέλφη του, και ότι την κρατούσε παράνομα (...). Στη Σύνοδο του Κλερμόν ο βασιλιάς αφορίστηκε εξαιτίας αυτής της κατηγορίας και επειδή αποδείχθηκε η αιμομιξία». Αυτή είναι η ανάμνηση που διατηρούσε, μετά από δεκαπέντε χρόνια, ένας έξυπνος άνθρωπος, με καλή μνήμη, ο οποίος ήταν πολύ αναμειγμένος στην ιστορία. Το σκάνδαλο δεν οφειλόταν στο ότι είχε λάθει, ενόσω η σύζυγός του ζούσε ακόμη, μιαν άλλη γυναίκα, στη διγαμία δηλαδή. Το σκάνδαλο δεν οφειλόταν στο ότι οικειοποιήθηκε τη νόμιμη σύζυγο κάποιου άλλου, στη μοιχεία δηλαδή. Το σκάνδαλο οφειλόταν στο ότι ενώθηκε με συγγενή του. Ούτε καν εξαδέλφη εξ αίματος, αλλά σύζυγο ενός εξαδέλφου και μάλιστα μακρινού: ο προ-προπάππος του κόμητα της Ανδηγαυίας ήταν προ-προ-πάππος του βασιλιά. Αυτό κόστισε στον Καπέτο τον αφορισμό, το ανάθεμα. Και επειδή δεν υποχώρησε, αλλά «επανεκάμψε στην ερωτική σχέση με την εν λόγω γυναίκα, αφορίστηκε [έπίσης] στη Σύνοδο του Πουατιέ [το 1099] από τους καρδινάλιους Ιωάννη και Βενέδικτο». Ο Φίλιππος Α΄ μεριμνούσε για τη σωτηρία του. Όπως όλος ο κόσμος φοβόταν την αμαρτία. Πείσμωνσε. Κι αυτό επειδή η ηθική του διέφερε από εκείνη που οι μεταρρυθμιστές κληρικοί προσπαθούσαν να τον κάνουν να εφαρμόσει. Σκεφτόταν τον γάμο με τρόπο διαφορετικό από τον δικό τους. Ήταν πεισμένος ότι δεν έσφαλλε.

Στα είκοσί του χρόνια, ο Φίλιππος είχε παντρευτεί τη Βέρθα της Φρισίας. Του την είχε παραχωρήσει ο πρώτος του εξαδέλφος, ο κόμης της Φλάνδρας: ήταν κόρη της γυναίκας του από τον πρώτο της γάμο. Η σύναψη του γάμου σφραγίζε τη συμφιλίωση του βασιλιά με τον υποτελή του. Για δέκα χρόνια η Βέρθα παρέμενε στείρα. Προσευχόταν. Τελικά γέννησε ένα αγόρι, τον Λουδοβίκο, τον μελλοντικό Λουδοβίκο ΣΤ΄. Εισακούστηκαν οι παρακλήσεις του Αρνούλ, ενός εγκλείστου τον οποίο θεωρούσαν άγιο, και έρχονταν από παντού, στο Σαιν-Μενάρ (Saint-Menard) της Σουασόν, να τον συμβουλευτούν για οικογενειακά θέματα. Ήταν Φλαμανδός και επειδή φοβόταν ότι αν η σύζυγος του βασιλιά δεν χάριζε έναν κληρονόμο θα εκδίωκαν και τον ίδιο, μεσολάβησε για χάρη της. Παρ' όλα αυτά η Βέρθα εκδιώχθηκε, αργότερα όμως, το 1092, δηλαδή είκοσι χρόνια μετά τον γάμο. Τότε ο σύζυγός της την εγκατέστησε, δηλαδή την έκλεισε, στον πύργο του Μοντρέιγ-Συρ-Μερ

(Montreuil-sur-Mer). Το κάστρο αυτό αποτελούσε μέρος της προίκας της, όπως έλεγαν τότε – εννοώντας την περιουσία που έδινε η σύζυγος στον σύζυγο όταν αντήλλασαν υποσχέσεις γάμου και η οποία χραισμούε σ' αυτό ακριβώς: να ξεφορτώνονται τη γυναίκα τους αφήνοντάς της την προγαμιαία δωρεά αλλά κρατώντας την έγκλειστη εκεί. Αμέσως ο βασιλιάς ενώθηκε με τη Βερτράδη, που καταγόταν από την οικογένεια των αρχόντων του Μονφόρ. Αυτή ήταν παντρεμένη με τον κόμητα της Ανδηγαυίας.

Άραγε ο Φίλιππος γοήτευσε αυτή τη γυναίκα; Μήπως πλανεύτηκε από εκείνη; Την πήρε διά της βίας; Αυτή τον πλησίασε; Μήπως, πράγμα που είναι πιθανότερο, συμφώνησε προγουμένως με τον σύζυγό της; Τί ρόλο έπαιξε στη στάση του αυτό που σήμερα ονομάζουμε έρωτα; Πρέπει να πω εξαρχής και με έμφαση μάλιστα, ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για τον έρωτα και ότι κανείς ποτέ δεν θα μάθει το οτιδήποτε. Διότι αγνοούμε τα πάντα σχεδόν για τους ανθρώπους που ζούσαν σε τούτη τη χώρα πριν από μια χιλιετία περίπου· αγνοούμε τις παραστάσεις που είχαν στο μυαλό τους, πώς μιλούσαν, πώς φορούσαν τα ρούχα τους, την αίσθηση που είχαν για το σώμα τους. Δεν γνωρίζουμε ούτε καν τα πρόσωπά τους. Ποια ήταν τα θέλητρα της Βερτράδης που τράβηξαν τον Φίλιππο; Τί είδους ήταν ο πόθος του; Μπορούμε να μαντέψουμε την απάντηση στην περίπτωση του Καρόλου ΣΤ΄ ή του θείου του, του δούκα του Μπερρύ, στο τέλος του 14ου αιώνα. Αλλά τριακόσια χρόνια νωρίτερα, την εποχή στην οποία αναφέρομαι, η ζωγραφική και η γλυπτική που μας σώζονται δεν προσφέρουν στο βλέμμα καμιά θηλυκή φιγούρα, εκτός από εκείνη της ιερατικής Παρθένου, που είναι σύμβολο, θεολογικό επιχείρημα μάλλον, παρά γυναίκα. Σώζονται επίσης κάποια σπασμένα ανδρείκελα, διαμμένα με χτυπητά χρώματα, αναμαλλιασμένα, που χραισμούεαν στους ιερείς για να εικονογραφούν τα κηρύγματά τους εγείροντας το φόβητρο της λαγνείας. Όταν πραγματεύομαι τον γάμο, είμαι υποχρεωμένος να παραμείνω στην κοινωνική και θεσμική επιφάνεια, στα γεγονότα και στα συμβάντα. Για τα πάθη που διέγειραν την ψυχή και το αίμα δεν μπορώ να πω τίποτα.

Η απόφαση του Φιλίππου προκάλεσε αίσθηση. Το διαπιστώνουμε στις αναφορές που γίνονται στον δεύτερό του γάμο στα λίγα γραπτά που σώζονται. Ο Κλάριος του Σανς (Clarius de Sens), ο Ούγος του Φλαβινύ (Hugues de Flavigny), ο Σιγεδέροτος, οι καλύτεροι δηλαδή χρονικογράφοι της βόρειας Γαλλίας, τον λαμβάνουν υπόψη. Μιλούν για αληθινό γάμο, που καθαγιάζεται πανηγυρικά. Ο άρχοντας του Μπωζανσύ (Beaugency), που την ίδια εκείνη εποχή εξέδιδε ένα παραχωρητήριο έγγραφο, επιλέγει να βάλει ημερομηνία όχι όπως συνηθίζονταν, δηλαδή το

έτος από τη Γέννηση ή το έτος της βασιλείας ενός ηγεμόνα, αλλά την ημερομηνία αυτού του συγκεκριμένου γεγονότος: «το έτος που ο Φίλιππος έλαβε ως σύζυγο τη Βερτράδη, γυναίκα του Φουκ (Fouque) της Ανδηγαύιας».³ Έκπληξη συνεπώς. Αλλά χωρίς καμιά ένδειξη αποδοκιμασίας. Ίσως όλα να πήγαιναν καλά αν δεν υπήρχαν οι πεισματικοί μεταρρυθμιστές. Αν δεν υπήρχε ένας επίσκοπος, ο επίσκοπος της Σαρτρ, Υβ.

Στα πενήντα του χρόνια, είχε μόλις καταλάβει μια επισκοπική έδρα. Όχι χωρίς κόπο. Έπαιρνε τη θέση ενός από τους αρχιερείς εκείνους που ο πάπας είχε καθαιρέσει στην προσπάθειά του να εξαγνίσει τον ανώτερο κλήρο. Η ανάμιξη της ρωμαϊκής κούριας* στις τοπικές υποθέσεις είχε δυσαρεστήσει ιδιαίτερα τον μητροπολίτη, τον αρχιεπίσκοπο του Σανς, που αρνήθηκε να χειροτονήσει τον νεοεκλεγμένο. Ο Υβ χειροτονήθηκε στην Κάπουα από τον Ουρβανό Β'. Έγινε λόγος τότε για προσβολή της βασιλικής μεγαλειότητας. Το 1091, μια Σύνοδος καθήρεσε τον παρείσακτο. Ο Υβ αντιστάθηκε, στηρίχθηκε στους λεγάτους** του πάπα, διακηρύσσοντας την ανωτερότητα των αποφάσεων του ποντίφικα. Έχοντας αυστηρή παιδεία, έκλινε ανέκαθεν προς τους μεταρρυθμιστές. Οι απογοητεύσεις τον έφεραν με το μέρος τους. Συμμάχησε μαζί τους, απέναντι στους κατ' αρχαιότητα αρχιερείς, τους συναδέλφους του που είχαν τη φήμη σιμωνιακών και νικολαϊτών, και απέναντι στον συνένοχό τους βασιλιά. Η επισκοπή της Σαρτρ, μια σφήνα δυτισμένη στις παραδοσιακές δομές της βασιλικής Εκκλησίας, αποτέλεσε το προπύργιο του αγώνα του.

Ο δεύτερος γάμος του Φιλίππου ήταν για τον Υβ ωραία ευκαιρία να εξαπολύσει την επίθεση. Ο βασιλιάς επιθυμούσε ο γάμος του να είναι πανηγυρικός. Κάλεσε λοιπόν όλους τους επισκόπους. Ο επίσκοπος της Σαρτρ αρνήθηκε την πρόσκληση και προσπάθησε να παρασύρει και τους άλλους. Στον εχθρό του, τον αρχιεπίσκοπο του Σανς, προέβαλε τη δικαιολογία ότι ο επίσκοπος της Ρενς είχε τη δικαιοδοσία όχι μόνο να στέφει τους βασιλείς, αλλά και να ευλογεί τον γάμο τους. Του έγγραψε λοιπόν:⁴ δεν θα μεταδώ σε αυτούς τους γάμους, «εκτός και αν εσύ θα εί-

³ *Cartulaire de Marmoutier pour le Dunois*, εκδ. MABILLE, αρ. 60.

* Σ.τ.Μ.: Κούρια, από το λατ. *curia*: Σύνολο των διοικητικών και δικαστικών οργάνων της Αγίας Έδρας.

** Σ.τ.Μ.: Λεγάτος, από το λατ. *legatus*. απεσταλμένος. Εκπρόσωπος του πάπα επιφορτισμένος με ειδική ή γενική αποστολή. Οι λεγάτοι χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα από τους πάπες κατά τον 12ο και 13ο αιώνα και χάρη σε αυτούς οι νόμοι και τα τοπικά έθιμα εναρμονίστηκαν με τις ποντιφικές αποφάσεις.

⁴ Επιστολή 13, εκδ. LECLERCQ, σ. 56.

σαι ο χειροτονητής και ο λειτουργός και οι χωρεπίσκοποι σου βοηθοί και συνεργάτες». Αλλά προσοχή: η «υπόθεση είναι τόσο επικίνδυνη, που μπορεί να επιφέρει πολλές προσβολές στη φήμη σου και την τιμή του βασιλείου». Εξάλλου, «άλλοι λόγοι μυστικοί, τους οποίους δεν μπορώ να αποκαλύψω τώρα, με εμποδίζουν να επιδοκιμάσω αυτόν τον γάμο».⁵ Μια άλλη επιστολή, πιο ειλικρινής, απευθύνεται στον ίδιο τον Φίλιππο. «Δεν θα με δεις στο Παρίσι, με τη σύζυγό σου, η οποία δεν ξέρω αν μπορεί να είναι σύζυγός σου». Ας προσέξουμε τις λέξεις. Οι άνθρωποι αυτοί, που είναι εξαιρετικοί ρήτορες, τις χειρίζονται με δεξιοτεχνία. Όταν ο Υβ χρησιμοποιεί τον όρο *uxor*, αναγνωρίζει ότι ο Φίλιππος και η Βερτράδη είναι ήδη ζευγάρι. Σύμφωνα με την άποψή του, η γαμήλια τελετή δεν είναι παρά ένας συμπληρωματικός εορτασμός. «Δεν θα έλθω», συνεχίζει, «πριν μάθω αν σε κάποια γενική Σύνοδο αποφασίστηκε ένα νόμιμο διαζύγιο ανάμεσα σε σένα και τη σύζυγό σου, καθώς και η δυνατότητα νόμιμου γάμου ανάμεσα σε σένα και εκείνη που θέλεις να νυμφευθείς». Εδώ ο Υβ διακηρύσσει ότι μονάχα οι άνθρωποι της Εκκλησίας είναι αρμόδιοι γι' αυτά τα ζητήματα, ότι η εξουσία των επισκόπων υπάγεται σε εκείνη της Συνόδου και ότι η έρευνα θα στραφεί σε δύο ξεχωριστά θέματα: είχε ο Φίλιππος το δικαίωμα να εκδιώξει την πρώτη του γυναίκα; – εικασία διαγαμίας. Έχει δικαίωμα να πάρει τη δεύτερη; – εικασία αιμομιξίας. Και μέχρις ότου ριχθεί φως, δεν υφίσταται «νόμιμος γάμος», αλλά παλλακεία. Είναι όμως ευπρεπές για έναν βασιλιά να συζεί με μια γυναίκα; Ο Υβ επιμένει στο τελευταίο αυτό σημείο για να δικαιολογηθεί. Αρνούμενος να παραστεί στους γάμους δεν παραμελεί τα καθήκοντά του. Αντίθετα μάλιστα. Στα πνευματικά ζητήματα, όταν διακηρύσσει ότι ο γάμος αυτός είναι επιζήμιος για τη σωτηρία του μονάρχη, ενεργεί ως συνεπής πνευματικός πατέρας. Και το γράμμα τελειώνει με ένα μικρό κήρυγμα εναντίον της φιληδονίας, που στηρίζεται σε τρία παραδείγματα, το παράδειγμα του Αδάμ, του Σαμψών και του Σολομώντα: και οι τρεις καταστράφηκαν εξαιτίας των γυναικών.

Ο Φίλιππος δεν έδωσε σημασία. Η ένωση γιορτάστηκε, με όλους τους τύπους, ευλογήθηκε από τον επίσκοπο του Σενλίζ, παρουσία όλων των επισκόπων των βασιλικών κτήσεων. Ο αρχιεπίσκοπος της Ρενς ήταν σύμφωνος, όπως σύμφωνος φαίνεται ότι ήταν και ο καρδινάλιος Ρογήρος (Roger), απεσταλμένος του πάπα στη θόρεια Γαλλία. Αλλά ο Υβ πείστωσε. Ετοίμασε τον φάκελο για να «εκδώσει το διαζύγιο ανά-

⁵ Επιστολή 15, εκδ. LECLERCQ, σ. 60.

⁶ Επιστολή 23, εκδ. LECLERCQ, σ. 94.

μεσα στον Φίλιππο και τη νέα του σύζυγο». ⁶ Τον απηύθυνε στον πάπα και έλαβε από εκείνον μια εγκύκλιο προς τους αρχιερείς του βασιλείου με την οποία απαγορευόταν να στεφθεί η Βερτράδη, καθώς επίσης και μια επίπληξη προς τον αρχιεπίσκοπο της Ρενς και μια προειδοποίηση στον βασιλιά: αν δεν διακόψει όλες τις σχέσεις με τη γυναίκα την οποία έχει «δίκην συζύγου», θα αφορισθεί. Ο επίσκοπος της Σαρτρ είχε επιλέξει να διακόψει τις σχέσεις του με τον βασιλιά. Αρνήθηκε να υπηρετήσει ως υποτελής (*vassalus*), δεν προσήλθε, όπως θα όφειλε, με το ιππικό του στη μεγάλη συνέλευση κατά την οποία ο βασιλιάς διαιτήτεσε σε μια αντιδικία μεταξύ των γιων του Γουλιέλμου του Κατακτητή. Ως ένοχος προδοσίας, δραπέτευσε. Στο τέλος του έτους 1093 τον συναντούμε στην ακολουθία του ποντίφικα. Τη στιγμή εκείνη όλα θα μπορούσαν να διορθωθούν· η Βέρθα πέθαινε και άρα δεν υφίστατο πλέον διγαμία. Ο Φίλιππος, ας μην το λησμονούμε, ανησυχούσε για την τύχη της ψυχής του. Ένας βασιλιάς υποκύπτει λιγότερο γαλήνια από κάποιον άλλο σε αυτό που του λένε ότι συνιστά αμαρτία. Συγκέντρωσε στη Ρενς όσους περισσότερους αρχιερείς μπορούσε: δύο αρχιεπισκόπους και οκτώ επισκόπους. Όλοι επικύρωσαν τον βασιλικό γάμο. Προχώρησαν ακόμη παραπέρα. Έκαναν λόγο για δίκη του Υβ της Σαρτρ. Η Σύνοδος του Ωπέν έδωσε την απάντηση.

Ο αφορισμός του βασιλιά της Γαλλίας ήταν πολύ σοβαρή πράξη. Περιέχεται σε ένα γενικό σχέδιο, στη ριζική αντεπίθεση που εξαπολύει η παπική κούρια για να ολοκληρώσει τη μεταρρύθμιση. Την εποχή εκείνη ετοιμάζεται η περιοδεία του ποντίφικα στη νότια Γαλατία. Για να κερδισθεί το παιχνίδι στη βόρεια Γαλατία, θα πρέπει να συγκρατήσουν κάπως τον Καπέτο βασιλιά. Ο Υβ της Σαρτρ, που είναι καλά πληροφορημένος, διαβεβαιώνει ότι μπορούν να υπολογίζουν σε μια διπλή υποστήριξη. Κατ' αρχάς, ίσως, μέσα στον ίδιο τον βασιλικό οίκο, στον πρίγκιπα Λουδοβίκο. Στα δεκατρία του χρόνια βρίσκεται κοντά στην ενηλικίωσή του. Όταν ο Φίλιππος ξαναπαπτηρέυτηκε, εγκατέστησε τον γιο του σε ένα βασιλικό κτήμα (*apanage*). Όπως όλοι οι κληρονόμοι της τάξης των ευγενών, την εποχή εκείνη, έτσι και ο Λουδοβίκος ανυπομονεί να διαδεχθεί. Πίσω του υποπτευόμαστε ότι βρίσκεται ο Συζέ (Suger), που έχει την ίδια ηλικία μαζί του, και οι μεταρρυθμιστές μοναχοί του Αγίου Διονυσίου (Saint-Denis). Το δεύτερο στήριγμα είναι πιο δέδαιο, πρόκειται για την Ανδηγαυία. Η Ανδηγαυία είναι το μεγάλο χαρτί στο παιχνίδι των μεταρρυθμιστών.

Μέχρι εδώ δεν έγινε λόγος για τον κόμητα Φουκ Ρεσέν (Fouque Réchin), ούτε για τη Βερτράδη άλλωστε. Αυτό που διακνυεύεται, αυτό που κρίνεται δηλαδή, είναι η συμπεριφορά ενός άνδρα, του Φίλιππου.

Η Βερτράδη δεν είναι λιγότερο μοιχαλίδα, αλλά η περίπτωση της δεν εμπίπτει στο δημόσιο δίκαιο. Στον προδομένο σύζυγο εναπόκειται, εάν το επιθυμεί, να πάρει εκδίκηση. Ο Φουκ δεν έκανε τίποτα πέρα από το να αναζητήσει αντικαταστάτριες. Αλλά ο πάπας τον κρατά στο χέρι. Περίπου τριάντα χρόνια νωρίτερα, ένας απεσταλμένος του ποντίφικα, αφού αποκλήρωσε τον μεγαλύτερό του αδελφό, που είχε κριθεί ένοχος προσβολής των δικαιωμάτων των εκκλησιών της Ανδηγαυίας, του παραχώρησε την ηγεμονία, «εκ μέρους του αγίου Πέτρου». Εκκλησιαστική χειρονομία από μέρους ενός απεσταλμένου της ρωμαϊκής Εκκλησίας που κατέχει μια κομητεία της Φραγκίας, του παλιού βασιλείου των Φράγκων. Εκκλησιαστική, αλλά εξηγήσιμη: το 1067, ο βασιλιάς είναι πολύ νέος. Είναι στιγμή ακραίας αδυναμίας για τη μοναρχία των Καπετιδών. Εξάλλου, ο Φουκ εξαγόρασε τη συγκατάθεση του Φιλίππου παραχωρώντας του το Γκατιναί (Gâtinais). Από τότε, σε κάθε περίπτωση, επιβάλλεται στην Ανδηγαυία ένα είδος αποστολικής επικυριαρχίας. Ο κόμης έχει τα χέρια δεμένα. Περιορίζεται ακόμη πιο άμεσα, διότι είναι και αυτός αφορισμένος. Όχι αναίτια: αιχμαλώτισε τον αδελφό του, αρνήθηκε να τον ελευθερώσει, τον κράτησε σε τόσο στενή φυλακή και για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα που ο αιχμάλωτος έχασε τα λογικά του. Έτσι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον Φουκ. Τον Ιούνιο του 1094, λίγους μήνες πριν από τη Σύνοδο του Ωτέν, την ίδια τη στιγμή που διενεργείται εκείνη της Ρενς, ο απεσταλμένος Ούγος του Ντι έρχεται αυτοπροσώπως στο Σωμύρ (Saumur) για να ανακαλέσει τον αφορισμό του κόμητα. Αφού βεβαιώνεται ότι ο αδελφός είναι πράγματι τρελός, συμπιλιώνει τον Φουκ και απαιτεί από αυτόν «να μην ξαναπαντρευτεί χωρίς να συμβουλευτεί τους απεσταλμένους του πάπα».⁷ Είχε δέδαια ξεπεράσει τα όρια της επιτρεπόμενης πολυγαμίας. Αλλά εμποδίζοντάς τον να πάρει μια άλλη γυναίκα, επιδίωκαν κυρίως να αφήσουν ανοιχτή την υπόθεση της τότε νόμιμης συζύγου του, της Βερτράδης.

Μέσω αυτού είναι πράγματι δυνατό να επαναφέρουν την υπόθεση που ρύθμιζε ο θάνατος της Βέρθας. Υπάκουα, ο Φουκ κάνει ό,τι περιμένουν από αυτόν· ενώ μέχρι τότε δεν είχε ανοίξει το στόμα του, νάτος τώρα που φωνασοκεί. Στις 2 Ιουνίου 1095, προβαίνει σε μια δωρεά προς όφελος του Αγίου Σεργίου του Ανζέ (Saint-Serge d'Angers) και χρονολογεί το έγγραφο ως εξής: «τον καιρό που η Γαλλία είχε ατιμασθεί από τη μοιχεία του αισχρού βασιλιά Φιλίππου».⁸ Τον Νοέμβριο στέλνει στο Κλερμόν αποδείξεις της συγγένειας που τον συνδέει με τον βασιλιά της

⁷ HF, XIV, 791.

⁸ BN, λατ. χφ. 11792, fol. 143.

Γαλλίας, για να υποστηριχθεί η κατηγορία της αιμομιξίας. Μέσα στον χειμώνα, ο Ουρβανός Β', συνεχίζοντας το ταξίδι του, παρακάμπτει τις περιοχές που ελέγχει απόλυτα ο Καπέτος και φθάνει στην Ανδηγαυία. Στο Ανζέ (Angers) προεδρεύει στις τελετές των εγκαινίων της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, όπου είναι ενταφιασμένος ο πατέρας του κόμητα. Στις 23 Μαρτίου στέφεται στην Τουρ και κατά τη διάρκεια της λιτανείας που τον οδηγεί στον Άγιο Μαρτίνο παραδίδει το χρυσό ρόδο στον Φουκ, με μια χειρονομία που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως τελετή περιβολής. Τότε ο κόμης της Ανδηγαυίας, και ενώ βρισκόμαστε στην εποχή που αρχίζουν να σχηματίζονται οι στρατιές των σταυροφόρων, για να δικαιολογήσει τα κληρονομικά του δικαιώματα, υπαγορεύει σε λόγια λατινική γλώσσα ένα περίεργο κείμενο.⁹ Στο κείμενο αυτό υπενθυμίζει ότι ο πρόγονός του έλαβε μεν την κομητεία από τον βασιλιά της Γαλλίας, αλλά από έναν καρολίδη βασιλιά «που δεν ανήκε στη φυλή του ασεβούς Φιλίππου». Η ασέβεια του Φιλίππου, σαν κηλίδα που αναδύεται από το βασιλικό πρόσωπο και απλώνεται σε ολόκληρο το βασίλειο, τραβώντας επάνω του τις μάστιγες, δεν επιτρέπει άραγε να διακοπεί η σχέση υποτέλειας, να τεθεί ολόκληρη η Ανδηγαυία υπό την εξάρτηση της Εκκλησίας της Ρώμης; Η τακτική της κούριας του ποντίφικα είναι σαφής: ανακαλεί τον αφορισμό κατά του πρώτου συζύγου της Βερτράδης για να τον εξαπολύσει εναντίον του δεύτερου. Πράγματι, από την Τουρ στάλθηκαν επιστολές του πάπα προς τους αρχιεπισκόπους της Ρενς και του Σανς, οι οποίες καταδικάζαν τους αρχιερείς που θα διατηρούσαν σχέσεις με τον βασιλιά και θα τολμούσαν να τον ελευθερώσουν από το ανάθεμα χωρίς να έχει προηγουμένως χωρίσει από «αυτήν τη γυναίκα εξαιτίας της οποίας τον αφορίσαμε».¹⁰ Όλες οι επιπλήξεις, οι εκρήξεις αγανάκτησης και οι απειλητικές κατάρες αποκτούν νόημα όταν τις τοποθετήσουμε στην αληθινή τους θέση, στην καρδιά της κύριας πολιτικής υπόθεσης της εποχής εκείνης, τον δριμύ αγώνα δηλαδή που διεξήγαγε η πνευματική εξουσία για να κυριαρχήσει επί της κοσμικής*.

⁹ Anjou, 232.

¹⁰ *Regesta pontificum romanorum*, εκδ. JAFFÉ: αρ. 5636, 5637.

* Σ.τ.Μ: Πρόκειται για τη διαμάχη της Περιβολής, που αντιπαράθετε την Παποσύνη με τους κοσμικούς ηγεμόνες. Ο πάπας αγωνίσθηκε να επιβάλει την ανωτερότητα της πνευματικής εξουσίας και αντέδρασε στο δικαίωμα των ηγεμόνων –και πρώτα απ' όλα των αυτοκρατόρων– να παραδίδουν στους επισκόπους τα εμβλήματα της πνευματικής κυριαρχίας, την ποιμαντορική ράβδο και το δαχτυλίδι, δηλώνοντας έτσι την υποταγή των αρχιερέων στον κοσμικό ηγεμόνα. Η πρώτη πράξη της σύγκρουσης της Ιερουσλήμ με την Αυτοκρατορία αντιπαρέθεσε τον Γρηγόριο Ζ' με τον αυτοκράτορα Ερρίκο Δ', που ταπεινώθηκε προσωρινά στην Κανόσσα (1077).

Ο Φίλιππος γερνούσε. Υπέμενε το ανάθεμα με ολοένα και μεγαλύτερη δυσκολία. Το 1096, προσποιήθηκε ότι υποχωρεί, ότι «αποκηρύσσει τη μοιχεία». Ο Ουρβανός Β΄ του έδωσε αμέσως συγχώρεση. Αλλά όταν, το 1099, διαπιστώθηκε ότι η Βερτράδη δεν είχε εξέλθει από τη βασιλική κάμαρα, καρδινάλιοι γεμάτοι ζήλο συγκέντρωσαν τους επισκόπους στο Πουατιέ. Ανανέωσαν τον αφορισμό. Βιαστικά, διότι ο κόμης του Πουατιέ και δούκας της Ακουιτανίας, ο Γουλιέλμος, ο Γουλιέλμος των ερωτικών ασμάτων, που ήταν εχθρός των Ανδηγαυών και υποτελής του βασιλιά, διέλυσε τη Σύνοδο που ατίμαζε τον κύριό του. Μια επιπλέον απόδειξη ότι υπήρχαν πολλοί που δεν θεωρούσαν τον Φίλιππο τόσο ένοχο. Τελικά, καθώς τα χρόνια περνούσαν, δόθηκε τέλος στην υπόθεση. Ο Καπέτος δεν ήταν πλέον ο αντίπαλος που έπρεπε με κάθε τρόπο να υπονομεύσουν. Στο βασίλειο είχε καταλαγιάσει η επονομαζόμενη διαμάχη της περιβολής. Και ο ίδιος ο Υβ της Σαρτρ πάσχιζε για τη συμφιλίωση. Το 1105, οι αρχιεπίσκοποι του Σανς και της Τουρ, οι επίσκοποι της Σαρτρ, της Ορλεάνης, του Παρισιού, του Νουαγιόν και του Σενλίς συγκεντρώθηκαν στο Παρίσι, στον ίδιο εκείνο τόπο όπου κάποτε είχε εορτασθεί ο ύποπτος γάμος. Διαβάστηκαν οι επιστολές του ποντίφικα (αυτό έπρεπε να κάνουν, όφειλαν δηλαδή να αναγνωρίσουν την ανώτερη εξουσία της Παποσύνης). Οι επίσκοποι της Ορλεάνης και του Παρισιού ρώτησαν τον Φίλιππο αν ήταν έτοιμος «να αποκηρύξει το αμάρτημα της σαρκικής και παράνομης συνουσίας». Μπροστά στους επισκόπους του Αγίου Διονυσίου, του Αγίου Γερμανού των Αγρών (Saint-Germain-des-Près), του Σαιν Μαγκλουάρ (Saint-Magloire) και της Ετάμπ (Etampes), ο βασιλιάς, με ένδυμα μετανοούντος και ξυπόλυτος, ορκίστηκε: «Δεν θα έχω πλέον σχέσεις ή συνομιλία με αυτήν τη γυναίκα παρά μόνο όταν παρευρίσκονται πρόσωπα που δεν είναι ύποπτα». Το ανάθεμα έφευγε από πάνω του. Ποιος όμως γελιέται; Οι δύο σύζυγοι συνέχισαν να ζουν μαζί. Το 1106 τους είδαν στο Ανζέ, να τους υποδέχεται θερμά ο κόμης Φουκ.

Το γεγονός χαράχτηκε στη μνήμη. Μισόν αιώνα αργότερα, μεταξύ 1138 και 1144, ο Συζέ συνέταξε τη βιογραφία του Λουδοβίκου ΣΤ΄, μια απολογία που θα σημάδευε βαθιά τη συλλογική μνήμη των Γάλλων. Όταν θυμούνται τον Λουδοβίκο ΣΤ΄, τον θεωρούν «πατέρα των κοινότητων», καλό βασιλιά που περιστοιχίζεται από δύο μετριότητες, τον γιο του Λουδοβίκο Ζ΄ και τον πατέρα του Φίλιππο Α΄, που ήταν και οι

Η διαμάχη έληξε το 1122 με το Κογκορδάτο της Βορμς: παραδίδοντας στον επίσκοπο το σκήπτρο, ο αυτοκράτορας διατηρούσε το δικαίωμα περιβολής των κοσμικών μονάχα αγαθών.

δύο αποχαυνωμένοι και μάλιστα εξαιτίας των γυναικών. Πράγματι, ο Συζέ, για να εξυψώσει το γόητρο του παλιού του φίλου, ενεργώντας με σωφροσύνη μείωσε τον προκατόχό του – ο οποίος δεν είχε καλή φήμη στον Άγιο Διονύσιο, αφού είχε διαλέξει μάλιστα να ταφεί αλλού, στο Σαιν-Μπενουά-Συρ-Λουάρ (Saint-Benoît-sur-Loire).^{*} Ο αββάς εξηγεί την αιτία της αποστασίας: ο Φίλιππος είχε αρνηθεί την τιμή εξαιτίας της μετάνοιας την οποία εκτελούσε, ντροπιασμένος από τη συμπεριφορά του.¹¹ Για τον δεύτερο γάμο δεν γίνεται λόγος. Αλλά ο Συζέ φροντίζει να ξεχωρίσει τον Λουδοβίκο, που γεννήθηκε από την «πολύ ευγενική σύζυγο», από τους δύο αδελφούς του. Προσποιείται ότι δεν τους θεωρεί αληθινούς κληρονόμους, ότι δεν δίνει τον τίτλο της βασίλισσας στη μητέρα τους, «την κόμησσα της Ανδηγαίας, *super ducta* [την οποία ο Φίλιππος παντρεύτηκε επιπροσθέτως]».

Την εποχή εκείνη, η επίσημη ιστορία είναι αγγλο-σαξωνική. Στρέφεται κατά συνέπεια εναντίον των Καπετιδών. Ο Γουλιέλμος του Μάλμσεμπέρου (Malmesbury) παρουσιάζει τον Φίλιππο Α΄ ως άνθρωπο των απολαύσεων. Έδιωξε, λέγει, από το κρεβάτι του την πρώτη του γυναίκα, την οποία θεωρούσε «υπερβολικά παχιά»· τον γοήτευσε η Βερτράδη, μια διεφθαρμένη, άπιστη σύζυγος και φιλόδοξη· εγκαταλείφθηκε στο «φλογερό» πάθος, λησμονώντας το ρητό: «δεν τα πάνε καλά μαζί, ούτε και κατοικούν στον ίδιο τόπο η μεγαλειότητα και ο έρωτας».¹² *Amor*: ο ανδρικός πόθος. Ο βασιλιάς της Γαλλίας δεν ήξερε να τον ελέγχει, αυτό ήταν το λάθος του, και εξαιτίας μιας γυναίκας έπαψε να συμπεριφέρεται όπως αρμόζει σε ηγεμόνες. Ο Ορδέριχος Βιτάλιος είναι πιο σκληρός με τη Βερτράδη, την οποία αποκαλεί φιλήδονη και ασταθή. Έπιασε στα δίχτυα της τον βασιλιά της Γαλλίας: «Η ασυγκράτητη παλλακίδα άφησε τον μοιχό κόμητα και κόλλησε (*adhesit*) στον μοιχό βασιλιά, μέχρι τον θάνατο του τελευταίου». Ο Φίλιππος δεν υπήρξε νέος Δαβίδ, γόης, όπως μπορούν να καυχώνται οι βασιλείς. Υπήρξε ένας νέος Αδάμ, ένας νέος Σαμψών, ένας νέος Σολομώντας: «παρασυρμένος», κάτι που επιτρέπεται στις γυναίκες, αλλά θεωρείται απρεπές για τους άνδρες, χάθηκε μέσα στην πορνεία. Κώφευσε στις νοθεσίες των επισκόπων και, «ριζωμένος στο έγκλημα», «επέμεινε στη φαυλότητά του» και «σάπισε από τη μοιχεία». Πέθανε συντριμμένος από πονόδοντους, τρελός από τον πόνο.¹³ Οι χρονικογράφοι της Τουρ, που ήταν πο-

* Σ.τ.Μ.: Το αβδείο του Αγίου Διονυσίου (Saint-Denis) ήταν παραδοσιακά ο τόπος ταφής όλων σχεδόν των βασιλέων της Γαλλίας από τον Δαγοδέρτο μέχρι τον Λουδοβίκο ΙΗ΄.

¹¹ *Vita Ludovici*, εκδ. MOLINIER, XII.

¹² *De gestis regum anglorum*, III, 235, 257.

¹³ *Historia ecclesiastica*, VIII, 387, 389, 390.

λύ προσηλωμένοι στις αρετές των Φράγκων, θεώρησαν τον βασιλιά λιγότερο αδύναμο· το χρονικό των αρχόντων της Αμπουάζ (Amboise) αποδίδει την πρωτοβουλία στον ίδιο τον βασιλιά: «Φιλίδονος», «ακόλαστος», βέβαια, αλλά και τολμηρός, εξαπατά τη Βερτράδη και τελικά την απαγάγει μέσα στη νύχτα. Ήταν λοιπόν απαγωγέας.¹⁴ Μολαταύτα, από τότε, όλοι οι ιστορικοί επανέλαβαν την ίδια εικόνα για τον βασιλιά Φίλιππο: άνδρας ώριμος, φιλήδονος, ξαπλωμένος σε ένα κρεβάτι.

Ας μην παρασυρόμαστε: δεν ακούμε παρά τη μία μόνο πλευρά. Όλες οι κρίσεις που εκφέρθηκαν τότε, και των οποίων η ηχώ φθάνει ως εμάς μόνον εφόσον κατατέθηκαν γραπτά, προέρχονται από ιερείς ή από μοναχούς. Διότι, τον καιρό εκείνο, η Εκκλησία κατείχε ένα υπέρμετρο μονοπώλιο. Μονάχα αυτή μπορούσε να δημιουργήσει μακρόβια πολιτισμικά αντικείμενα, ικανά να διατηρηθούν για αιώνες. Προσθέτω ότι αυτοί οι ιερείς, οι μοναχοί δηλαδή που είναι οι μοναδικοί μας πληροφοροφρητές, συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους πιο καλλιεργημένους, δηλαδή τους καλύτερους, σύμφωνα με το κριτήριο της λόγιας, σχολικής, και εκκλησιαστικής παιδείας. Και επιπλέον όλοι τους ήταν ορθόδοξοι· τα κείμενα που φύλαξαν, που αντέγραψαν δηλαδή, ήταν εκείνα που δεν αποκλίνουν από την ευθεία οδό. Από τη διατηρημένη με φροντίδα αλληλογραφία του, ξέρουμε τί σκεφτόταν ο επίσκοπος της Σαρτρ. Απ' όσα σκεφτόταν ο συνάδελφός του στο Σενλίζ, που ευλόγησε τον δεύτερο γάμο του βασιλιά, αγνοούμε τα πάντα. Είμαι καταδικασμένος να μη βλέπω ποτέ αυτό που με ενδιαφέρει, τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους σκέφτονταν και ζούσαν οι πολεμιστές, παρά μόνο μέσα από τα μάτια των ιερέων, και μάλιστα των πιο κονφορμιστών ανάμεσά τους, των ανθρώπων εκείνων που η Εκκλησία έκανε αγίους – ανθρώπους όπως ο άγιος Υβ της Σαρτρ. Ήταν άραγε τόσο πολυάριθμοι εκείνοι που σαν κι αυτούς, στο όνομα των ίδιων αρχών, έκριναν φαύλη και αμαρτωλή τη συμπεριφορά του βασιλιά, ολέθρια για την ψυχή του, για το σώμα του, και, πέρα από το σώμα του, για ολόκληρο το βασίλειο; Δεν θα πρέπει κυρίως να λησμονούμε ότι η καταδίκη που εξήγγειλαν οι αυστηροί ιερείς δεν αναφερόταν σε μια ακολουσία, σ' αυτό που συνέβαινε ανάμεσα στον συγκεκριμένο άνδρα και τη συγκεκριμένη γυναίκα – ή μάλλον στα σεξουαλικά παραστρατήματα αυτού του άνδρα, εφόσον γι' αυτόν μονάχα γινόταν λόγος. Αναφερόταν σε έναν ορισμένο τρόπο να σχηματίζουν ζεύγος, να παρουσιάζονται ως σύζυγοι. Αναφερόταν σε ό,τι θεωρήθηκε από όλους γάμος, είτε τον έκριναν κακό, είτε όχι. Η κα-

¹⁴ Anjou, 127.

ταδίκη δεν θα ήταν τόσο αυστηρή αν δεν προκαλούνταν από την πανηγυρική, επίσημη, ένωση, που υπάκουε, κατά συνέπεια, σε κανόνες των οποίων η σκανδαλώδης παραβίαση όφειλε να κατασταλεί πανηγυρικά. Συνεπώς, αυτές οι τόσο μονομερείς πηγές που μας δίνουν τις πληροφορίες αποκαλύπτουν ένα μονάχα πράγμα: τις απαιτήσεις της αυστηρής Εκκλησίας σχετικά με τον «νόμιμο γάμο», *legitimum matrimonium*, που στο θέμα αυτό ήταν πολύ συγκεκριμένες.

Είναι σαφές ότι την εποχή εκείνη και στη συγκεκριμένη περιοχή οι περισσότεροι κληρικοί δεν είχαν τις ίδιες απαιτήσεις. Τους επισκόπους, όλους εκτός από έναν, τους βλέπουμε συγκεντρωμένους στο Παρίσι, για την ευλογία του βασιλικού γάμου, να συνεργάζονται στις τελετουργίες: είναι πολύ ικανοποιημένοι που συμμετέχουν, και δύσκολα θα πιστεύαμε ότι ήταν όλοι τους τυχοδιώκτες, κόλακες ή πουλημένοι. Ας αναλογισθούμε πόσο μικρή σημασία έδωσαν στη συνέχεια στην απόφαση του αφορισμού, και τη φροντίδα τους να την ακυρώσουν παρ' όλες τις επιπλήξεις και τις απειλές του ποντίφικα. Η ηθική τους δεν ήταν η ίδια. Δεν επέδωσε τον χωρισμό του Φιλίππου από τη Βερτράδη πάση θυσία. Για το τί σκέπτονταν οι ευγενείς δεν γνωρίζουμε τίποτα σχεδόν. Να φανταστούμε ότι θα ήταν πιο αυστηροί αν τα συμφέροντά τους δεν διακυβευόνταν άμεσα; Για να το αρνηθούμε, αρκεί να παρατηρήσουμε τη στάση του Γουλιέλμου της Ακουιτανίας, όταν διώχνει από την αυλή του τους μεταρρυθμιστές καρδινάλιους, και τη στάση του Φουκ της Ανδηγαυίας πριν ακόμη γίνει όργανο των δολοπλοκιών του πάπα. Όσο για τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, τον Φίλιππο Α', πώς να τον κρίνουμε «ασεδή», ή απλώς αδιάφορο για όσα επαναλάμβανε η ιερατική ομάδα που τότε δεν τον άφησε να κάνει δήμε, πώς να τον κρίνουμε αμελή για τη βασιλική «μεγαλειότητα», όταν καθημερινά διεξήγαγε αγώνα εναντίον των ανταγωνιστών του, των φεουδαρχών ηγεμόνων; Αντιστάθηκε πάντως επί δώδεκα χρόνια. Σώζοντας τα προσχήματα δεν εγκατέλειψε ποτέ τη γυναίκα του – τη σύζυγό του, όχι την παλλακίδα του. Αυτό δεν σήμαινε, μήπως, ότι και ο ίδιος σεβόταν κάποιες αρχές, διαφορετικές από εκείνες του Υ6 της Σαρτρ, αλλά όχι λιγότερο αυστηρές;

Δεν λέγω ότι δεν θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την *amor*. Ισχυρίζομαι απλώς, ότι ο Φίλιππος δεν παρασύρθηκε από κάποιο γερωντικό πάθος και ότι διώχνοντας την πρώτη του γυναίκα, παίρνοντας μιαν άλλη και κρατώντας την κοντά του, εφάρμοζε τις αρχές μιας ηθικής. Επρόκειτο για την ηθική του γένους. Αισθανόταν υπεύθυνος για την πατρική περιουσία. Για το «βασιλικό κτήμα», τις χωροδεσποτείες που κατείχαν οι πρόγονοί του δεβαίως. Υπεύθυνος επίσης για το «στέμμα» που είχε ενσωματωθεί σ' αυτήν την κληρονομιά. Αλλά υπεύθυνος κυ-

ρίως για τη δόξα του σογιού του. Το κεφάλαιο αυτό το είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του και έπρεπε να το μεταβιβάσει στον νόμιμο γιο του. Το 1092 είχε ένα μονάχα αγόρι. Και η υγεία του παιδιού ήταν εύθραυστη. Το γνωρίζουμε από τον Συζέ: στη βιογραφία του Λουδοβίκου ΣΤ', υπενθυμίζει ότι «αν από κάποια ατυχία πέθαινε ο μοναδικός κληρονόμος, τότε ο Γουλιέλμος ο Πυρρότριχος, ο βασιλιάς της Αγγλίας, θα φανέρωνε τις δάψεις του για το βασίλειο της Γαλλίας».¹⁵ Ο Φίλιππος δεν μπορούσε να περιμένει άλλα παιδιά από τη Βέρθα. Ήταν η κατάλληλη στιγμή για να τη διώξει: ο άνθρωπος που είχε δώσει το χέρι της πριν από είκοσι χρόνια, ο κόμης της Φλάνδρας Ροβέρτος ο Φρίσων, πέθαινε στο μοναστήρι του Σαιν-Μπερτέν (Saint-Bertin). Το «μίσος»¹⁶ που θα προκαλούσε η αποπομπή σε κείνη την πλευρά φαινόταν για την ώρα λιγότερο επικίνδυνο. Και πράγματι δεν κράτησε πολύ καιρό. Ο Φίλιππος πήρε τη Βερτράδη. Ήταν μια καλή επιλογή. Σε μια εποχή εξαιρετικής αναδίπλωσης των Καπετιδών και ενώ το επείγον καθήκον ήταν η ενίσχυση της μικρής ηγεμονίας που ο βασιλιάς διοικούσε με δυσκολίες από το Παρίσι και την Ορλεάνη, αυτό που πρωταρχικά τον ενδιέφερε δεν ήταν πια η σύναψη λαμπερών συμμαχιών με τους μεγάλους οίκους βασιλικής καταγωγής. Αυτό που ενδιέφερε ήταν να περιοριστούν οι ενοχλητικοί πολιτικοί σχηματισμοί που ισχυροποιούνταν γύρω από τα κάστρα της Ιλ-ντε-Φρανς. Το Μονφόρ (Monfort) ήταν ένα οχυρό που δέσποζε στα περίχωρα της Νορμανδίας, δηλαδή στην πλευρά που απειλούνταν περισσότερο. Το υπερασπιζόταν ο Αμάριχος (Amaury), αδελφός της Βερτράδης· η ίδια, από την πλευρά της μητέρας της, καταγόταν από νορμανδούς πρίγκιπες, από τον Ριχάρδο Α', τον «κόμητα των πειρατών». Η γυναίκα αυτή είχε αποδείξει τη γονιμότητά της: είχε χαρίσει αγόρια στον κόμητα της Ανδηγαυίας· στον Φίλιππο χάρισε τρία παιδιά, από τα οποία τα δύο ήταν αγόρια. Ήταν όμως επίσης απαραίτητο οι δύο αυτοί γιοι να είναι νόμιμοι. Η μοίρα του γένους εξαρτιόταν λοιπόν από τη νομική υπόσταση της συντρόφου του βασιλιά. Αν θεωρούνταν απλή παλλακίδα, οι γιοι της θα ήταν νόθοι, και θα μπορούσαν να ελπίζουν στη διαδοχή οι αντίπαλοι των Καπετιδών, ο Γουλιέλμος ο Πυρρότριχος δηλαδή, ο οποίος, σύμφωνα με τον Συζέ, «καθόλου δεν υπολόγιζε το δικαίωμα διαδοχής των γιων της Βερτράδης». Αλλά αν ο δεύτερος γάμος θεωρούνταν νόμιμος, ο κίνδυνος της ξενοκληρίας απομακρυνόταν – και έτσι κατανοούμε γιατί ο Φίλιππος, που θα μπορούσε πολύ άνετα να ικανοποιήσει αλλιώς τον πόθο του για τη Βερτράδη,

¹⁵ *Vita Ludovici*, I.

¹⁶ HF, XIV, 745.

έκανε τόσα για να είναι οι γάμοι του λαμπροί, να καθαγιασθούν δηλαδή όπως έπρεπε, και γιατί αρνήθηκε να απομακρύνει, έστω και για τους τύπους, τη μητέρα των μικρότερων γιων του, πριν ο πρωτότοκος γιος του δώσει αποδείξεις για το σωματικό του σθένος. Είναι πιθανό ότι το πάθος τον έκανε να μη χωρίζει από αυτή τη γυναίκα. Είναι όμως βέβαιο ότι το καθήκον του, το καθήκον του ως ηγεμόνα, τον ανάγκασε να την κρατήσει κοντά του εις πείσμα όλων. Πώς να φανταστούμε ότι αυτός ο άνδρας, στα πενήντα του χρόνια και ενώ εισέρχεται στην ηλικία που, την εποχή για την οποία μιλώ, πεθαίνουν όλοι ανεξαιρέτως οι βασιλείς της Γαλλίας, δεν φοβόταν την κόλαση και δεν επιθυμούσε, με την παρέμβαση των αρχιερέων, να εξορισθεί η αμαρτία από τη σαρκική σχέση στην οποία επιδιόταν, όχι χωρίς ευχαρίστηση βέβαια; Ούτε αυτός κατέκρινε τον εαυτό του, ούτε οι άλλοι τον έκριναν ένοχο.

Το συμβάν που μόλις περιέγραφα, με τον τρόπο των παλιών ιστορικών, δεν με ενδιαφέρει αυτό καθαυτό. Το χρησιμοποιώ για ό,τι αποκάλυπτει. Όπως συμβαίνει συχνά με συμβάντα που προκαλούν τέτοιες δονήσεις, οι αναταραχές που προκάλεσε το κάνουν να αναδύεται από το σκότος μέσα στο οποίο συνήθως αποσιωπάται. Το συμβάν ταράσσει τα θεμέλια. Όταν όμως αναφέρονται σ' αυτό για να μιλήσουν για το ασυνήθιστο, καταλήγουν να μιλούν επίσης, παρεμπιπτόντως, και για συνηθισμένα πράγματα της ζωής, για τα οποία δεν γράφουν, και στα οποία, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, ο ιστορικός δεν μπορεί να φθάσει. Η αφήγησή μου –αυτή η κριτική αφήγηση– μου χρησιμεύει για να θέσω όπως αρμόζει το ερώτημα που με ενδιαφέρει: πώς παντρεύονταν, πριν από οκτώ ή εννέα αιώνες, στην εκχριστιανισμένη Ευρώπη;

Επιζητώ να ανακαλύψω πώς λειτουργούσε η κοινωνία που ονομάζουμε φεουδαρχική ξεετάζοντάς την από διαφορετικές γωνίες. Αυτό με οδηγεί φυσικά στον γάμο. Διότι ο ρόλος του είναι θεμελιώδης σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό, και ιδιαίτερα σε αυτόν που εδώ και χρόνια παρατηρώ. Πράγματι, με τον θεσμό του γάμου, με τους κανόνες που διέπουν δηλαδή αυτούς τους δεσμούς και με τον τρόπο που εφαρμόζεται αυτός ο κανόνας, οι ανθρώπινες κοινωνίες –ακόμη και αυτές που επιδιώκουν να είναι πιο ελεύθερες και έχουν την ψευδαίσθηση ότι ορίζουν το μέλλον τους– επιχειρούν να διαιωνισθούν διατηρώντας τις δομές τους, σε σχέση με ένα συμβολικό σύστημα, και σε σχέση με την παράσταση που έχουν για την τελειότητά τους. Οι τελετουργίες του γάμου θεσπίζονται για να εξασφαλίσουν τη διανομή των γυναικών μεταξύ των ανδρών με τάξη, για να πειθαρχήσουν τον ανδρικό ανταγωνισμό γύρω από αυτές, για να επισημοποιήσουν και να κοινωνικοποιήσουν την

αναπαραγωγή. Προσδιορίζοντας ποιοι είναι οι πατέρες, οι τελετουργίες αυτές προσθέτουν μια ακόμη συγγένεια στη μητρική συγγένεια, που είναι η μόνη προφανής. Διακρίνουν τις νόμιμες ενώσεις από τις άλλες, δίνουν στα παιδιά που γεννιούνται από τις πρώτες τη νομική υπόσταση του κληρονόμου, τους δίνουν δηλαδή προγόνους, ένα όνομα και δικαιώματα. Ο γάμος θεμελιώνει τις σχέσεις συγγένειας, θεμελιώνει ολόκληρη την κοινωνία. Διαμορφώνει τον ακρογωνιαίο λίθο του κοινωνικού οικοδομήματος. Πώς μπορώ να κατανοήσω τη φεουδαρχία αν δεν διακρίνω καθαρά τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους ένας ιππότης παίρνει μια γυναίκα ως σύζυγο;

Ο γάμος, που βρίσκεται στην καρδιά αυτού του συστήματος αξιών, είναι αναγκαστικά επιδεικτικός, δημόσιος, τελετουργικός, περιβάλλεται από άφθονες χειρονομίες και τύπους και τοποθετείται στο σημείο επαφής του υλικού και του πνευματικού. Διά μέσου αυτού ρυθμίζεται η μεταβίβαση του πλούτου από γενιά σε γενιά: ο γάμος στηρίζει κατά συνέπεια τις «υποδομές». Δεν ξεχωρίζει από αυτές – και αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση του ρόλου του θεσμού του γάμου ανάλογα με τη θέση που κατέχει η κληρονομιά στις σχέσεις παραγωγής, κάνει δηλαδή τον γάμο να μην είναι ο ίδιος σε όλα τα επίπεδα της ιεραρχίας των περιουσιών και οριακά δεν παίζει ρόλο για τον δούλο ή για τον προλετάριο, οι οποίοι, εφόσον δεν διαθέτουν πατρική περιουσία, ζευγαρώνουν φυσικά αλλά δεν παντρεύονται. Μολαταύτα, εφόσον ο γάμος ρυθμίζει τη σεξουαλική δραστηριότητα –ή μάλλον το αναπαραγωγικό μέρος της σεξουαλικότητας– ανήκει επίσης και στο μυστηριώδες, σκοτεινό πεδίο των ζωτικών δυνάμεων, των ορμών, δηλαδή στο πεδίο του ιερού. Κατά συνέπεια, η κωδικοποίηση που τον διέπει προκύπτει από δύο τάξεις, την κοσμική και, ας πούμε, τη θρησκευτική. Συνήθως, τα δύο ρυθμιστικά συστήματα προσαρμόζονται το ένα στο άλλο και αλληλοστηρίζονται. Αλλά υπάρχουν στιγμές που παύουν να συμφωνούν. Αυτή η προσωρινή δυσαρμονία επιβάλλει στις γαμήλιες πρακτικές να τροποποιούνται, να εξελίσσονται προς μια νέα ισορροπία.

Η ιστορία του Φιλίππου Α΄ μάς το διδάσκει: γύρω στο έτος 1000, δύο αντιλήψεις για τον γάμο αντιτίθενται βίαια στη λατινόφωνη χριστιανοσύνη. Τη στιγμή εκείνη φθάνει στην πλήρη της οξύτητα μια σύγκρουση της οποίας η κατάληξη ήταν η εγκαθίδρυση δομών που παρέμειναν σχεδόν σταθερές μέχρι τις ημέρες μας, μέχρι τη νέα φάση των συζητήσεων και των αλλαγών που ζούμε σήμερα. Τον καιρό του βασιλιά Φιλίππου, μια δομή εγκαθιδρυόταν με δυσκολία. Προσπαθώ να ξεσκεπάσω το γιατί και το πώς. Και εφόσον αυτή η κρίση προέρχεται από το ίδιο συνολικό ρεύμα που την εποχή εκείνη μεταμορφώνει τις

κοινωνικές σχέσεις, όπως τις βιώνουν και όπως τις ονειρεύονται, εφόσον η έρευνα μου είναι άμεση προέκταση της έρευνας που έκανα σχετικά με τις τρεις «τάξεις» [*ordines*], τις τρεις λειτουργικές κατηγορίες της κοινωνίας, και επειδή τη συμπληρώνει, την τοποθετώ στο ίδιο πλαίσιο: στη δόρεια Γαλλία κατά τον 11ο και 12ο αιώνα. Αυτή τη φορά περιορίζω το πεδίο της παρατήρησής μου στην «καλή» κοινωνία, τον κόσμο των βασιλέων, των πριγκίπων και των ιπποτών – είμαι ωστόσο πεισμένος ότι οι συμπεριφορές και ίσως και οι τελετουργίες δεν ήταν απολύτως όμοιες στον κόσμο της υπαίθρου και των κωμοπόλεων. Αλλά για μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος που θέτω, οι συνθήκες της ιστορικής εργασίας με υποχρεώνουν να περιοριστώ, διότι, μόλις εγκαταλείψουμε αυτό το λεπτό κοινωνικό στρώμα, το σκοτάδι γίνεται αδιαπέραστο.

Αλλά ακόμη και στο επίπεδο αυτό το σκοτάδι παραμένει πολύ βαθύ. Το αντικείμενο της μελέτης μου –η πράξη του γάμου– γίνεται πολύ δύσκολα αντιληπτό, και αυτό για τρεις πρωταρχικούς λόγους. Κατ' αρχάς επειδή η χρήση της γραφής –της φροντισμένης τουλάχιστον γραφής, που θα περιμέναμε να αντέξει στη φθορά του χρόνου– αποτελούσε ακόμη εξαίρεση. Χρησίμευε κυρίως για να καθορίζεται η τελετουργία, να διατυπώνεται το δίκαιο, να εκφράζονται οι ηθικές αρχές. Μου παραδίδεται λοιπόν μονάχα η επιφάνεια, το πιο σκληρό κομμάτι του ιδεολογικού καύκαλου, που δικαιώνει τις πράξεις που ομολογούν και σκεπάζει εκείνες που αποκρύπτουν. Αυτό που διακρίνω εξαρτάται αποκλειστικά από την ευσυνειδησία αυτών που γράφουν. Δεύτερο εμπόδιο: όπως έχω ήδη πει, όλοι οι μάρτυρες τους οποίους αφουγκράζομαι είναι άνθρωποι της Εκκλησίας. Είναι άνδρες, ανύμφευτοι, ή προσπαθούν να περάσουν για τέτοιοι, εκδηλώνουν, λόγω επαγγέλματος, απώθηση για τη σεξουαλικότητα και για τη γυναίκα ιδιαίτερα, δεν έχουν την εμπειρία του γάμου ή δεν λένε τίποτα γι' αυτόν και προτείνουν μια θεωρία ικανή να ισχυροποιήσει την εξουσία που διεκδικούν. Η μαρτυρία τους δεν είναι λοιπόν η πιο ασφαλής αναφορικά με τον έρωτα, τη συζυγική ζωή, τις πρακτικές ή ακόμη αναφορικά με τη διαφορετική ηθική που αποδέχονταν οι κοσμικοί. Οι εκκλησιαστικοί είτε την παρουσιάζουν ταυτόσημη με τη δική τους, είτε αρνούνται την ύπαρξή της, μιλώντας για ανηθικότητα. Θα πρέπει να αποδεχθώ πως ό,τι μπορούμε να αντιληφθούμε για τις γαμήλιες συμπεριφορές προέρχεται από τα έξω, με αρνητική συνήθως μορφή, με τη διαμεσολάβηση καταδικών ή νουθεσιών που στοχεύουν να αλλάξουν τις συνήθειες. Ευτυχώς, ανάμεσα στο έτος 1000 και τις αρχές του 13ου αιώνα τα κείμενα που μου παρέχουν πληροφορίες αυξάνονται σιγά σιγά και γίνονται πιο φλύαρα: υπό την

επίδραση της προοδευτικής εκκοσμίκευσης της ανώτερης παιδείας, τα κείμενα αφήνουν όλο και περισσότερο να διαφανεί τί σκέπτονταν και τί έκαναν οι ιππότες. Στην έρευνά μου θα ακολουθήσω το νήμα της χρονολογίας και το ρεύμα που κάνει πιο συγκεκριμένη την εικόνα και τη χρωματίζει. Μολαταύτα, δεν ελπίζω να καταφέρω, πέρα από τα τυπικά πλαίσια, κάτι περισσότερο από την αφήγηση. Τελευταίος σκόπελος: ο κίνδυνος του αναχρονισμού. Ερμηνεύοντας αυτά τα αδέβαια ίχνη, πρέπει να προσέχω μήπως, γεμίζοντας τα κενά με τη φαντασία, μεταφέρω στο παρελθόν αυτό που μου διδάσκει ο παρών χρόνος. Διότι οι άνθρωποι των οποίων τα ήθη εξετάζω είναι πρόγονοί μου, και τα πρότυπα συμπεριφοράς των οποίων την εγκαθίδρυση προσπαθώ να παρακολουθήσω, διατηρήθηκαν μέχρι τις μέρες μου. Ο γάμος για τον οποίο μιλώ είναι ο δικός μου, και δεν είμαι απολύτως βέβαιος ότι έχω αποσπαστεί από το ιδεολογικό σύστημα το οποίο θα έπρεπε να απομυθοποιήσω. Με αφορά. Μήπως κι εγώ δεν έχω πάθη; Πρέπει αδιάκοπα να καταβάλλω προσπάθεια για να αποκαθιστώ τη διαφορά, για να μη συνθλίψω τη χιλιετία που με χωρίζει από το αντικείμενό μου και για να αποδεχθώ ότι αυτή η χρονική πυκνότητα καλύπτει με αδυθόμετρητη αδιαφάνεια σχεδόν όλα όσα θα ήθελα να δω.